

**Damir Smiljanić**

---

**Šta filozofi uma  
mogu naučiti  
iz Freudovog  
*Tumačenja snova?***

*Psihoanaliza i njezine sudbine*, ur. B. Mikulić, M. Žitko i S. Damjanović,  
Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021, str. 111–143

EMAIL: [dr\\_smiljanic@ff.uns.ac.rs](mailto:dr_smiljanic@ff.uns.ac.rs)

[HTTPS://doi.org/10.17234/9789531759656.04](https://doi.org/10.17234/9789531759656.04)

## SAŽETAK

U današnjem diskursu kvalifikovanom kao *filozofija uma* (*Philosophy of Mind*) dominiraju pristalice tzv. analitičkog načina filozofiranja. To znači da u razmatranju fenomena duhovnog primat imaju jezička analiza i više ili manje kritička recepcija rezultata istraživanja u neuronaukama. Čini se da Freudova psihoanaliza teško ovde može naći priključak, posebno zbog njenog navodno “pseudonaučnog” karaktera i davanja prvenstva onom nesvesnom kao faktoru koji determiniše strukturu svesti. Ali možda probni kamen efikasnosti jedne teorije koja se bavi fenomenima uma treba da se traži u tome u kojoj meri ona može da obuhvati i pojasni one fenomene koji se upravo opiru instrumentu jezičke analize i uključuju doživljajni aspekt subjekta što izmiče metodima kojima se samo registruju dešavanja u sklopu nervnog sistema. Upravo u *Tumačenju snova* (1900) Freud na primeru razmatranja snova, rekonstrukcije njihovog specifičnog ustrojstva i tumačenja njihovog smisla pokazuje kako sâm metod analize može da se proširi i obogati interpretativnim i narativnim elementima, što se reflektuje i na nivou jezičkog izraza same teorije. Ovako poimano proširenje filozofske analize može da se smatra i primerom *integrativnog pristupa* u čijem svetlu bi i filozofija uma mogla da se teoretski obnovi. ➤➤

## ABSTRACT

### What Philosophers of Mind Can Learn from Freud's *Interpretation of Dreams*?

Representatives of so-called analytical philosophy dominate in the current discourse of *philosophy of mind*. This means that linguistic analysis and a more or less critical reception of research results in neuroscience have priority in considering the phenomenon of mind. It seems that Freud's psychoanalysis can hardly be of use here, especially because of its supposedly "pseudo-scientific" character and its focus on the unconscious as a factor that determines the structure of consciousness. But perhaps the touchstone of the effectiveness of theory that deals with the phenomena of mind should be sought in the extent to which it is able to encompass and clarify those phenomena that are resisting the instrument of linguistic analysis and including the experience-related aspect of the subject that eludes methods which only register events within the nervous system. Especially in *The Interpretation of Dreams*, where he is considering the topic of dreams, reconstructing their specific structure and interpreting their sense, Freud shows how the method of analysis could be expanded and enriched with interpretative and narrative elements. This is also evident at the level of the linguistic expression of the theory itself. The expansion of philosophical analysis conceived in this way can also be considered as an example of *integrative approach* in the light of which the philosophy of mind could also be renewed in a theoretical sense. ➤➤

## 1. Uvod: Problematičan status psihoanalize u filozofiji uma

Pitanje postavljeno u naslovu ovog članka može da iritira, ali isto tako da provocira. Ono pretpostavlja da je filozofija uma — disciplina koja se bavi pojmovnim određenjem mentalnih fenomena, pod koje se mogu podvesti različite kognitivne, volitivne i emotivne pojave — krenula putem koji nije kompatibilan s razvojem psihoanalize i psihoanalitički inspirisane filozofije. I odista, savremena filozofija uma — posebno ona koja se u anglosaksonskom svetu prezentuje kao *philosophy of mind* — karakteristična je po tome što se rukovodi sledećim stavovima: (1) Glavni pristup fenomenima ljudskog uma omogućava nam analiza jezika kojim se govori o tim fenomenima. (2) U izvesnom smislu nastavlja se tradicija problematizacije *odnosa tela i svesti* što ju je svojim *Meditacijama o prvoj filozofiji* inicirao René Descartes. (3) Interes savremene filozofije uma nije fokusiran na fenomen nesvesnog kao takvog, pošto bi se pretpostavka supstancijalizacije nesvesnog smatrala reliktom metafizičkog mišljenja, a ako se ona bavi onim što izmiče kontroli svesti, onda se to pre tematizuje pod aspektom *kauzalne determinisanosti* (npr. kao problem osporavanja slobode volje). (4) Filozofija uma uzima u obzir rezultate savremenih *kognitivnih nauka* kao što su neurofiziologija ili eksperimentalna psihologija koje iz perspektive trećeg lica daju opis mentalnih fenomena i tumače ih na način koji je u skladu sa sopstvenom filozofskom orijentacijom — tako redukcionista materijalisti pozitivno vide razvoj tih nauka i traže od filozofije da se drži njihovih metoda i uvida, dok kritičari redukcionizma pokušavaju da ukažu na specifičnost duhovnih fenomena kao što je njihov doživljajni kvalitet što se ne može u potpunosti obuhvatiti kvantitativnim opisom. Htela to ili ne, savremena filozofija uma bliža je klasičnoj metafizici nego modernoj filozofiji života i iracionalizmu čiji elementi se mogu prepoznati u psihoanalitičkom tumačenju uma. U metodološkom pogledu ta vrsta filozofije nastavlja pozitivistički kurs favorizovanja empirijskog pristupa u okviru naučnog istraživanja fenomena mentalnog.

S druge strane, *psihoanaliza* — posebno u formi kakvu joj je dao njen osnivač Sigmund Freud — polazi gotovo od suprotstavljenih postavki: (1) Njoj je pre stalo do *tumačenja jezika* kojim se iskazuje određena stanja ljudskog duha, odnosno do *smisla* što se može iščitati iz njih, čak i ako na prvi pogled oni deluju besmisleno (kao što pokazuje primer dosetke ili sna). (2) Dihotomija tela i svesti više nije od tolikog značaja koliko ona između *racionalnog* i *iracionalnog*,

dakle između razuma i nagona, privatnog i društveno prihvatljivog. (3) Nije više bitno šta se odigrava na pozornici svesnih doživljaja, već ono što se dešava iza kulisa svesti, te valja potražiti pravog reditelja koji vuče konce, a to je po Freudu ono *nesvesno*. (4) Psihoanaliza će pre da posegne za nenaučnim formama u kojima se ispoljava ono nesvesno i poprima određen oblik koji se ne može uvek prepoznati kao njegova manifestacija (dakle za mitovima, literarnim ostvarenjima, umetničkim izrazom itd.) ili te forme direktno koristiti za dešifriranje poruka nesvesnog. Mada je zanimljivo da je i Freudova psihoanaliza — makar na početku — negovala pozitivističku retoriku i smatrala sebe antimetafizički nastrojenom, a u maniru modernih redukcionista zagovarala determinizam pod koji potpadaju mentalni fenomeni, koristeći se mehanicističko-fizikalističkim obrascima objašnjenja poput funkcionisanja duha po principu parnog kotla. Ipak, razlike se ne mogu prevideti, kad se u obzir uzmu predmeti kojima se bavi psihoanaliza: zaboravljanje, potiskivanje, seksualni nagon, različite forme ispoljavanja ili skrivanja seksualnosti, socijalne forme represije, a najveći kontrast spram klasične filozofije uma jeste pomeranje interesa sa svesnog na nesvesno, te proučavanje strukture nesvesnog i njegovog uticaja na svest pojedinca. Psihoanaliza je pored drugih nekonvencionalnih i neprihvaćenih formi teoretisanja “naličja” ljudskog duha imala udela u otkriću, da tako kažemo, “graničnih stanja” duha u koje spadaju zaborav, nesvestica, vrtoglavica, halucinacije, hipnotička stanja, delirijum, demencija, ludilo, psihička bolest i slične devijantne forme. I psihoanaliza — a možda ona u najvećoj meri — doprinela je tome da se filozofija uma okrene naopačke ili makar da se uvide limiti i propusti ranije filozofije svesti kao dominantne forme u novijoj istoriji filozofije od Descartesa do Kanta i nemačkih idealista.

Zadatak ovde preduzetih razmišljanja jeste da Freudova psihoanaliza posluži kao kontrastna folija na kojoj mogu da se bolje prepoznaju neki propusti današnjih filozofa koji se bave određenjem fenomena mentalnog. Konkretno, kao primer svojevrsnog “kamenja kušnje” biće odabran primer *snova* kojima se intenzivno bavio utemeljitelj psihoanalitičke psihologije. Freudovo delo *Tumačenje snova* (1900) prepoznace se kao izvor uvida zahvaljujući kojima bi mogle da se preispitaju gore navedene postavke od kojih polazi filozofija uma u današnjem vremenu, štaviše, na osnovu kojih bi mogao da se suvislo proširi domen istraživanja u toj oblasti i isprobaju nove perspektive samoposmatranja ljudskog duha. Ne treba pri tome ići iz jedne krajnosti u drugu — posle faze ignorisanja filozofske validnosti rezultata psi-

hoanalitičkih istraživanja krenuti s glorifikacijom tih istraživanja, kako je to dobrim delom učinjeno njihovom prilično proizvoljnom interpretacijom u kontekstu poststrukturalizma i postmoderne kritike subjekta. Poenta je pokazati da i metodima savremene filozofije uma mogu da se razrade neke teze Freudove psihoanalize, odnosno, da se instrumentarij te vrste filozofije dopuni ili proširi nekim metodskim koracima koji se mogu prepoznati upravo u psihoanalitičkoj teoriji i praksi. S druge strane, umetanjem psihoanalitičkog načina mišljenja u savremeni kontekst filozofije uma otvara se još jedna perspektiva produktivne primene psihoanalize u filozofske svrhe kako je to svojevremeno bio slučaj u kontekstu kritičke teorije društva (konkretno: kod predstavnika Frankfurtske škole). Proces je od obostrane koristi: filozofiji se otvara pogled na zapostavljene fenomene iz svakodnevnog života svesti, a psihoanaliza pak može da se filozofski produbi.

## 2. Devijantni fenomeni s one strane jezičke analize

Po čemu se Freudov psihoanalitički pristup mentalnim fenomenima razlikuje od onog što ga praktikuju današnji *philosophers of mind*? Iako i jedni i drugi prepoznaju ljudski duh kao kauzalno determinisan, uvažavajući biološko-fiziološki karakter te određenosti, u Freudovoj psihoanalizi polazište razmišljanja je neka komplikacija, problematična situacija u kojoj se nađe određena osoba, što se onda negativno odražava na njen duševni život. To i ne čudi s obzirom na činjenicu da je Freud psihoterapeut koji pokušava pomoći ljudima s psihičkim problemima. Prema Wittgensteinu, problem u filozofiji ima formu: “Ne snalazim se.”<sup>01</sup> U Freudovoj psihoanalizi jezička forma je drugačija: “Drugi se ne snalazi — moram mu pomoći.” Pa ipak, i kod jednog i kod drugog rešavanje problema ima terapeutski zadatak. Ali i ne čudi da je Wittgenstein filozofiju posmatrao kao neku vrstu terapije<sup>02</sup> — možda je upravo njegovo proučavanje psihoanalize bilo inspiracija za ovakvo poimanje smisla filozofske delatnosti, uz sve rezerve i sumnje što ih je imao prema Freudu.<sup>03</sup> Za psihijatra je izazov prepoznati šta je

---

**01** “Ein philosophisches Problem hat die Form: ‘Ich kenne mich nicht aus.’” (Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*. *Philosophische Untersuchungen*, Reclam-Verlag, Leipzig 1990, str. 163 (§ 123).

**02** Upor. Damir Smiljanić, “Philosophie als Therapeutik. Zur Deutung einer medizinischen Metapher”, u: *Synthesis philosophica* 63, fasc. 1, 2017, str. 93–107, o Wittgensteinu: str. 101 i sl.

**03** O složenom odnosu Wittgensteina prema Freudu upor. zanimljivu

razlog<sup>04</sup> pometnje u nečijem duhu i putem njegovog osveščivanja pokrenuti proces izlječenja dotičnog pacijenta. Filozofe duha može da iritira ova fiksiranost na “negativne” situacije, ali očigledno je glavna odlika ljudskog duha prema psihoanalitičarima njegova *koruptibilnost*, sklonost ka oboljevanju. Dok filozofi uma obično polaze od “normalnog” (“zdravog”) stanja ljudskog duha, psihoanalitičare interesuje način kako ovaj valja dovesti u “normalno” stanje, pošto je polazište obično neka njegova devijacija — bila ona bezazlena, kao kada u svakodnevnom životu zaboravimo neku reč, ili dramatična, npr. kada se radi o nečijem neurotičnom ili histeričnom ponašanju. Motivacija psihoterapeuta da se bavi stanjem ljudskog duha je *praktično* motivisana — nije cilj njegovog istraživanja da pokaže šta je u stvari neki psihički ili mentalni fenomen, nego da prepozna zašto neka osoba u psihičkom ili mentalnom pogledu ne funkcioniše onako “kako treba”, te da otkloni smetnju koja sprečava “normalno” funkcionisanje duha. Za razliku od toga, filozofi uma su više *teoretski* orijentisani — njih interesuje pojmovna distinkcija fenomena, način kako ih ispravno odrediti, a često je to moguće samo u dodiru s kognitivnim naukama, čiji sud se takođe mora uvažiti. Da se ne mora insistirati na striktnom razdvajanju između ova dva istraživačka interesa pokazuju određene tendencije u savremenoj filozofiji, kao što je *fenomenologija*, tendencije koje pokazuju da razmatranje devijantnih pojava u domenu ljudske psihe i te kako može da bude korisno za naše poimanje sveta u kojem živimo.<sup>05</sup> No ipak, polazište se jasno razlikuje: psihoanalitičara više interesuje devijacija, skretanje od norme, filozofa duha više pitanje kako obično (“normalno”) funkcioniše ljudski duh, kada čovek sazna, nešto hoće ili kada oseća.

Kao polazište psihoanalitičkog istraživanja uzimaju se fenomeni

---

studiju Jacquesa Bouveresse: *Žak Buvres, Filozofija, mitologija i pseudonauka. Vitgenštajn kao čitalac Frojda*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1993.

- 04** Ili uzrok? Ovde smo tako reći *in medias res* u pogledu proučavanja odnosa psihoanalize i (analitičke) filozofije uma: da li treba govoriti o uzrocima ili razlozima? To je pitanje podjednako važno i za jednu i za drugu disciplinu.
- 05** Kao primer možemo uzeti radove Karla Jaspersa, koji je po svojoj izvornoj vokaciji bio psihijatar, ili Ludwiga Binswanger. Upor. Karl Jaspers, *Opšta psihopatologija*, Prosveta, Beograd 1978; Ludwig Binswanger, *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*, E. Reinhardt, 5. Auflage, München, Basel 1973.

koje valja *dešifrovati*, dakle oni što ih ne treba uzeti “zdravo za gotovo”, onako kako se pojavljuju, nego ih treba uzeti kao oblike *iza* kojih stoji nešto. Psihoanaliza nudi strategiju razotkrivanja privida — nešto nije onakvo kakvim se čini, nego mi tek našom analizom pokazujemo šta je ono u svojoj suštini. Razotkrivanjem pravih uzroka nekog mentalnog događaja ili radnje kao posledice tog događaja dajemo mogućnost osobi koja je pod uticajem tog uzroka da rasvetli pozadinu svog delanja i tako prepozna zašto misli i dela na određen način — spoznaja tog uzroka jedan je od važnih preduslova ozdravljenja te osobe. Jer dokle god je pod uticajem navedenog uzroka, a svoje ponašanje dovodi u vezu s drugim (pogrešnim) uzrocima, neće joj uopšte biti jasan smisao njenog mišljenja, htenja i delanja. Moglo bi biti reći i o “pogrešnoj svesti”. Mada treba biti oprezan s tim terminom, jer on se uglavnom koristi prilikom kritike neke ideologije: pogrešna je svest kod onog čoveka koji nije u stanju da uvidi da ga determiniše određena ideologija. Filozofska analiza svesti u savremenoj filozofiji uma je neutralna, njoj je svaki oblik duševnog života podjednako realan i validan, u njoj ne postoji “pogrešna svest”. I halucinacija ima svoj fenomenološki profil koji se dá zasebno opisati. Psihoanaliza polazi od *ambigvitetnog* karaktera psihičkih pojava: one su uvek više od onog što na prvi pogled deluju da jesu. Uz to ide izvesna nerazumljivost tih formi, što onda zahteva gotovo hermeneutički rad psihoanalitičara da sebi i drugima (pacijentima) razjasni njihov (skriveni) smisao. Kao najbolji primer takvih nejasnih, gotovo kriptičnih psihičkih pojava može da se uzme *san*. Upravo rasvetljenje prirode snova uzima se kao jedna od glavnih tekovina Freudove psihologije, pa otuda ne čudi da *Tumačenje snova* u njegovom opusu zauzima posebno važno mesto. To je delo kojim psihoanaliza stupa na veliku scenu i sebi probija put do jedne od vodećih intelektualnih struja u 20. veku.<sup>06</sup> Zato se upravo to delo navodi u naslovu ovog teksta.

Tematika sna je gotovo nepoznanica za filozofiju uma. Iako čini jedan važan segment aktivnosti duha (istina, više one nesvesne), san ne privlači toliko pažnju onih koji se bave ovom filozofskom disciplinom. Kao izuzetak mogli bismo izdvojiti Descartesa, s tim što on ne tematizuje san kao mentalni fenomen *sui generis*, već ga koristi kao deo svoje argumentativne strategije pomoću koje želi da dođe

---

**06** Čini se da je Freud bio svestan epohalnog karaktera tog dela, kada je za datum njegovog izdanja odabrao 1900. godinu, iako je ono bilo izdato mesec ranije.



do fundamenta sveg saznanja, stava *Cogito ergo sum*. Šta je razlog te nezainteresovanosti? Čini se da san po sebi iritira — on nije produkt svesne aktivnosti duha, stoga se ili uopšte ne može kontrolisati ili samo do neznatne mere (to je npr. slučaj kod tzv. *oneironauta*, onih izvežbanih u lucidnom sanjanju). Zatim, on nije neposredno dat, nego može da se rekonstruiše samo preko sećanja, a i na taj način samo delimično. Dodatno, otežavajuća okolnost za predstavnike analitičke filozofije jeste to što snovi nisu jezičkog karaktera, ili to jesu samo u neznatnoj meri, tako da im se ne može pristupiti direktno, nego samo indirektno, tako što se naknadno “protokolira” sâm san u vidu kraćeg ili dužeg jezičkog opisa, pa se onda ovaj podvrgne analizi.<sup>07</sup> Tema sna bi daleko više od interesa bila za one predstavnike filozofije uma koji pod uticajem *ikoničkog* ili *piktorijalnog zaokreta* (*iconic/pictorial turn*) žele da prouče *slikovnu* formu sna, dakle način kako se on pojavljuje u svesti snevača. Radi se o sledu slika koji bi se mogao uporediti sa onim namerno izvedenim tokom *fantaziranja* ili *dnevnog sanjarenja*, kada se aktivira *produktivna uobrazilja*. Ovaj pokušaj rekonstrukcije sna kao slikovne forme posebno bi bio zanimljiv za fenomenologiju.<sup>08</sup> Tako bi se izostanak refleksije o snu kao zasebnom fenomenu mogao objasniti fiksiranjem filozofske analize na jezičke forme, samim time nedostatkom interesa za proučavanjem slikovnih oblika (ako se izuzmu jezičke formulacije onog slikovnog, kao što su metafore). Freudova analiza snova upravo stavlja akcenat na ono *simboličko* u snu, ali u shvatanju bliskom svakodnevnom razumevanju, a ne onom divinatornom ili mističnom, kako je to bio slučaj u ranijoj tradiciji proučavanja sna od Artemidorovog vremena. Freuda i u jezičkoj analizi ne interesuju pravila obrazovanja “normalnog” izraza, nego više ona izobličena izraza iza kojih treba pronaći pravila, prakse sažimanja i pomeranja smisla kakve su osobene *dosetki* kao formi jezičkog izraza kojom se bavio upravo osnivač psihoanalize.<sup>09</sup> Otuda ne čudi da će ga u proučavanju

---

**07** Možda bi interes mogao da pobudi slučaj “govora u snu”, dakle, kada snevač nešto promrmlja u snu, iako obično to nema neki smisao, ili pak onaj sugestije u laboratorijskim uslovima, kada neka jezička poruka izgovorena pored glave ispitanika koji spava ima uticaj na tok njegovog sna.

**08** Upor. kao jedan od retkih pokušaja takve tematizacije Murat Ates, *Phänomenologie des Traums*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2021.

**09** Tim jezičkim iskrivljenjima smisla sa svrhom proizvodnje dubljeg smisla i emotivno-energetskog pražnjenja u vidu smeha bavio se u svojoj čuvenoj studiji: Sigmund Frojd, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. *Odabrana dela Sigmunda Frojda*. Knjiga treća, Matica

psihičkih mehanizama sna interesovati tehnike *sažimanja* [*Verdichtung*] i *pomeranja* [*Verschiebung*] kojima se formiraju sadržaji snova. Na taj način se analizi otkriva specifičnost rada nesvesnog koji se utiskuje u strukturu ljudskog duha.

### 3. Integrativni karakter Freudove teorija snova

Ono što psihoanalizu čini zanimljivom u pogledu istraživanja fenomena duha nije samo njen interes za proučavanjem njegovih nejasnih i neprozirnih manifestacija, kao što je prilikom proučavanja njegove jezičke strane interesuju omaške ili dvosmisleni oblici poput dosetki, nego i karakter njenog metodskog pristupa onim fenomenima. Naziv Freudovog dela ukazuje na *interpretativno* usmerenje njegovog istraživanja snova — snovi se uzimaju kao nešto čemu je inherentan određen *smisao*, koliko god na prvi pogled delovali besmisleno i konfuzno. Iako u njenom nazivu stoji ‘analiza’, psihoanaliza je više od toga — ona implicira i interpretaciju. To je dovodi u blisku vezu s *hermeneutikom* kao umećem tumačenja, mada se i tu ne treba prevideti razlika, pošto se hermeneutika uglavnom bavi tumačenjem jezičkih oblika, pre svega složenijih celina poput tekstova. Psihoanaliza ne posreduje naprosto između analitike i hermeneutike, ona pronalazi predmetnu oblast stranu i analitičkim i hermeneutičkim filozofima, zasebnu regiju smisla koja zahteva posebnu senzibilnost i pronicljivost u tumačenju. Snovi su posebna hermeneutička obličja, a njihovu strukturu pokušava da identifikuje i analizira upravo Freud u svom čuvenom delu iz 1900. godine.

Freud ne konstruiše predmete svoje analize, već koristi materijal sakupljen tokom višegodišnjeg rada s pacijentima, ali isto tako se služi i opisima sopstvenih snova. Duže i kraće studije slučaja i sopstvena analiza se dopunjuju. Analiza sopstvenih snova ne proizilazi u Freudovom slučaju iz neke vrste potajnog egzibicionizma, nego zbog veće autentičnosti, kao i lakšeg pristupa informacijama iz sopstvene prošlosti koje su mogle da budu od koristi prilikom tumačenja sadržaja njegovih snova. Bilo bi licemerno ako bi se u duševnom životu otkrivali samo tuđi problemi — prava veličina istraživača psihe jeste učiniti drugima pristupačnim sopstvene mane i nedostatke, dakle, ne

---

srpska, Novi Sad 1969. Zasebno je analizirao “tehnike dosetke” (vidi njihov pregled na istom mestu, str. 42), među kojima navodi i tehnike sažimanja (upor. isto, str. 15–27) kao i pomeranja (upor. isto, str. 48–57), analogno svojoj studiji o snu.

prećutati sopstvene slabosti, nego jasno ukazati na njih, što opet može da bude korisno za konkretnu analizu (u ovom slučaju određenog sna).<sup>10</sup> Kako bi ovo dodatno pojasnili, uzmimo za primer Freudovu analizu čuvenog sna “Irmina injekcija”.<sup>11</sup> On na nekoliko stranica daje prvo opis, a zatim i iscrpnu analizu ovog sna što ga je imao u noći između 23. i 24. jula 1895. U jutarnjem snu Freud “prerađuje” doživljaje prethodne večeri dok je razmatrao slučaj jedne pacijentkinje, Irme, inače bliske prijateljice njegove familije, pod jakim utiskom provokacije njegovog kolege Otta, takođe lekara, koji je sumnjao u uspeh Freudovog metoda i smatrao da njegov sopstveni daje bolje rezultate po Irmino zdravlje. U snu se dešavaju čudne situacije u kojima je Irma u centru pažnje, ne samo Freuda, već i drugih kolega, među njima i Otta i izvesnog doktora M. (Freudu nadređenog kolege). Oni posmatraju ranu u njenim ustima, a prilikom toga njegove kolege daju pogrešne, pa čak i apsurdne dijagnoze i predloge terapije. Kako Freud rasvetljuje ova neobična dešavanja? Dugo razmatrajući segmente ovog sna i pokušavajući da protumači naizgled besmislena objašnjenja stručnjaka izrečenih u snu, on dolazi do zaključka da je u snu po svaku cenu hteo da prikaže sebe kao savesnu i odgovornu osobu koja profesionalno obavlja svoj lekarski posao za razliku od kolega koje to pokušavaju da ospore, ali ujedno je to hteo da potvrdi uprkos protivljenjima svoje jogunaste pacijentkinje. Kako on to kaže, njegov san je neka vrsta obračuna s tim osobama, moglo bi se reći “osveta” za nepoštovanje njegovog profesionalizma i njegove dobre volje da zdušno pomogne svojim pacijentima. Poenta je da se u snu inkorporira Freudova želja da ne bude on kriv za neuspeh terapije pacijentkinje Irme, već njegov takmac Otto. Drugim rečima: “San izvesno stanje stvari prikazuje tako kao što bih ga ja sam

---

**10** Ima li tu neke sličnosti sa određenim predstavnicima analitičke filozofije? Možda kod jednog od utemeljivača te tradicije modernog mišljenja — kod Ludwiga Wittgensteina. Iako njegovi tekstovi često imaju apelativnu formu, onda kada deluje kao da se obraća čitaocu, oslovljavajući ga sa “ti”, to se može protumačiti i kao obrtanje perspektive: u stvari on se samom sebi obraća, imajući u vidu iritacije s kojima je bio suočen u svakodnevnom životu. Kod pasioniranog čitaoca Augustinovih *Ispovesti* i Kierkegaardovih spisa ta (skrivena) inverzija perspektive ne može da iznenadi.

**11** Upor. opis i interpretaciju tog sna u: Sigmund Frojd, *Tumačenje snova I. Odabrana dela Sigmunda Frojda*. Knjiga šesta, Matica srpska, Novi Sad 1969, str. 112–123.

želeo: njegova sadržina je, dakle, ispunjenje želje, a njegov motiv je želja.”<sup>12</sup> Nešto kasnije on zaokružuje svoju misao: “Posle završenog posla na tumačenju, san se može prepoznati kao ispunjenje želje.”<sup>13</sup>

Bez obzira što se čini da Freudova psihoanaliza ne daje direktan doprinos proučavanju jezičke prirode uma<sup>14</sup>, Tumačenje snova može da posluži za otkrivanje narativne dimenzije snova: snovi su, bez obzira na čestu pojavu nepovezanosti delova, narativni sklopovi koji mogu da se *prepričaju* drugome. Moguće je da se tek kroz taj akt narativne rekapitulacije snovi u krajnjoj instanci formiraju kao smisleni fenomeni. Iako kod Freuda nedostaje ta metodološka refleksija, ona može da se uključi u razmatranje njegove teorije snova kao prilog novijoj (neko će možda čak reći i: postmodernoj) reлектiri dela iz 1900. godine. Fenomenalni tok sna i naracija (njegovo “prepričavanje”) ne mogu da se odvoje jedno od drugog — čak i fragmenti dešavanja u snu koji nisu povezani jedni s drugim mogu u formalnom pogledu da tvore priču, analogno kao što i neki literarni tekstovi poput pesama mogu da se sastoje iz sleda naizgled nepovezanih slika. Iako ta rascepanost otežava razumevanje smisla tih duhovnih tvorevina, njihovo razumevanje dešava se ipak kroz upotpunjivanje smisla sopstvenom snagom rasuđivanja, čime se učvršćuje njihova struktura kao jezički formulisanih oblika. Naravno, ovde postoji problem objektivnosti takvog tumačenja — na primeru snova: kako se može rekonstruisati njihov smisao tako da se može uvideti i iz perspektive drugog lica. (U savremenoj filozofiji uma spominju se perspektiva *prvog* i *trećeg lica* u kontekstu debate između redukcionistačkih i antiredukcionistačkih tendencija u okviru te discipline. Ovakvi projekti kao što je *Tumačenje snova* uvode ili makar rehabilituju perspektivu *drugog lica*: “Ispričaj mi svoj san, pa ću ti reći kakav si čovek!” Tako bi mogao da glasi psihoa-

---

12 Isto, str. 124.

13 Isto, str. 126.

14 Pa ipak, mora se napomenuti da Freud smatra kako se može govoriti o nekoj vrsti jezika snova. Ali se taj jezik razlikuje od onog uobičajenog: on je arhaičan, negacija nije u njemu posebno označena, ukinute su opozicije, unutar njega nedostaju jasne pojmovne distinkcije, pojmovi imaju ambivalentno značenje. Upor. o neodređenosti “jezika snova” i kod Junga: Karl Gustav Jung [Carl G. Jung], *San i tumačenje snova*. Iz celokupnog dela odabrao i objavio Lorenc Jung (Narodna knjiga, Miba Books, Podgorica, Beograd 2017, str. 36–55. Temi “jezika snova” polemički pristupa Wittgenstein — upor. o tome Žak Buvres, *Filozofija, mitologija i pseudonauka*, str. 205–208.

nalitički imperativ. Glavna situacija u psihoanalizi je uvek *dijaloškog* karaktera ili mešovita: *monološko-dijaloškog* karaktera: prvo pacijent ispriča svoju priču, a onda analitičar (terapeut) daje svoju interpretaciju te priče i diskutuje je s pacijentom. *Narativnost* i *interaktivnost* su glavne crte psihoanalitičkog diskursa kojim se on razlikuje od analitičkog *mainstream-a philosophy of mind.*)

Tako *integrisanje* raznih pristupa poput analize, interpretacije i naracije, ukazuje na složenost postupka kojim se Freud služi, kako bi se razjasnio smisao tako netransparentnog psihičkog fenomena kao što je san — i to je raznovrsnost koju prekriva sâm naziv *psihoanalize*, pošto on na prvi pogled odaje primat analize. Psihoanaliza nije samo analiza sadržaja sna, nego i njegova interpretacija, a snovi mogu takođe da se rekonstruišu kao narativne celine. Povezivanje tih pristupa može da ima smisao i u bavljenju onim neprozirnim celinama koje mogu da budu i produkt uobrazilje, kao što je to slučaj sa umetničkim delima (npr. pesme ili slike). Ove komplementarnosti pristupa odn. srodnosti netransparentnih smislenih oblika bili su svesni i sami psihoanalitičari kada su materijal za svoju analizu nalazili upravo u različitim umetničkim delima. Iz toga bi nešto mogli da nauče i analitički filozofi uma: određeni filozofski problemi mogu da budu ilustrovani i na primeru fiktivnih tekstova (dobar primer za egzemplifikaciju filozofskih problema iz domena savremene filozofije uma bile bi *naučnofantastične* priče, posebno zato što one mogu da se preformulišu u vidu kraće sročeni *misaonih eksperimenata*). Na taj način bi se možda ublažio i pomalo neproductivni antagonizam između analitičke i postmodernističke filozofije koji još uvek dominira filozofskom scenom.

Jedan “spoljašnji”, a ipak ne i nebitan aspekt treba da se priključi ovde ukratko skiciranom profilu psihoanalize. To je jezička strana sâmog opisa fenomena sna. Ono što upada u oči nije samo bogat materijal što ga osnivač psihoanalize analizira u svom delu, nego i razgovetnost prikaza. No ne radi se o onoj transparentnosti jezičkog izraza kakvu nalazimo realizovanu u člancima predstavnika analitičke filozofije uma fokusiranim na logičku strukturu iskaza i problema analiziranih u njima, nego je ova protkana narativnim elementima, što i ne čudi, pošto se svaki prikazani san može čak i izvan konteksta analize čitati kao zasebna priča (*story*) za sebe. Svaka od tih priča odlikuje se izvesnom napetošću (*suspense*), jer čitaocima nije unapred jasno o čemu se u njima radi i šta je njihov smisao. Ali upravo Freudova interpretacija koja nudi potencijalni ključ njihovog rasvetljenja dovodi do izvesnog hermeneutičkog “rasterećenja” na strani čitalaca, jer se ipak

do izvesnog stepena može steći jasnoća o tim fenomenima, koliko god ponuđena interpretacija bila jednostrana ili tendenciozna. Jezički kvalitet Freudovih opisa jasno se razlikuje od kasnijeg žargona u koji su podjednako upali i analitička filozofija, kao i oficijelna akademska psihologija. Istina, to im je moglo doneti prigovor “nenaučnosti” ili nedovoljne naučnosti, ali to je upravo prednost Freudovih tekstova u odnosu na današnje pomalo uniformne članke i radove oficijelnih “naučnika o duši” koji se uopšte ne bave dušom jer je smatraju nenaučnim pojmom. To ujedno objašnjava zašto je psihoanaliza našla veći odjek kod hermeneutički i postmodernistički orijentisanih autora odn. autorki. Iako je to moglo odvesti u drugi ekstrem — stilistički egzibicionizam, kakav nalazimo kod pristalica Lacanove varijante psihoanalize, koliko god on primamljiv i zabavan bio (kao npr. kod najvećeg popularizatora takve vrste teorije, Slavoja Žižeka).

#### 4. Negativna priroda duha

Ono što najviše iritira kod Freuda iz perspektive današnje filozofije uma jeste njegov fokus na *negativnom karakteru* duha. Filozofija je i pre svog specijalizovanja za fenomene duha u vidu *philosophy of mind* glavni akcenat stavljala na svest, samosvest, mišljenje, mišljenje mišljenja, na izvesni suverenitet što ga poseduje subjekt — makar je to bio slučaj u tradiciji idealističkog i racionalističkog mišljenja. Dominira ideja Ja kao ono što misleći sebe time već jeste ili kao ono što postavlja “Ne-Ja”, naposljetku obuhvatajući i subjekt i objekt u sebi, kao stvarnost za sebe itd. Na ramenima giganta poput Schopenhauera i Nietzschea — mada to ne priznajući tek tako — Freud nam daje sasvim drugu sliku: Ja više nije gazda u sopstvenoj kući! Freudova psihoanaliza možda nije fundamentalno izmenila sliku o čoveku, onako kako je on to provokativno tvrdio, upoređujući posledice psihoanalize sa onima što su ih imale Kopernikova astronomija ili Darwinova teorija evolucije po shvatanje čovekovog položaja u kosmosu,<sup>15</sup> ali jeste otkrila neke aspekte posmatranja subjekta koji su izmakli onom pogledu što je uporno insistirao na racionalnosti i svesnosti kao glavnom obeležju ljudskog bića. Čovek je ipak i nagonsko biće, njegov psihički život određen je u dobroj meri i onim nesvesnim, njegov duh se formira vremenom, a posebno doživljaji tokom detinjstva utiču na njegovo

---

15 Upor. čuveni kraj 18. predavanja: Sigmund Frojd, *Uvod u psihoanalizu, Odabrana dela Sigmunda Frojda*. Knjiga druga, Matica srpska, Novi Sad 1969, str. 266–267.

kasnije psihičko stanje. Shodno tome, akcenat nije više na pozitivnoj moći duha, ako pod ovu možemo podvesti kreiranje misli, usmerenost (intencionalnost) duha na objektivne ili idealne predmete, stvaranje predstava i značenja, jezičku produkciju odn. formulaciju misli i slične operacije i sposobnosti. Naprotiv, Freuda i druge psihoanalitičare interesuje zašto zaboravljamo neke stvari, kako ih potiskujemo, koju ulogu imaju doživljaji iz ranijih faza života (pre svega detinjstva) na formiranje naših sadašnjih predstava o stvarnosti, iskrivljavanje misli, štaviše, neka vrsta samozavaravanja što joj podležemo, a da to čak ni ne primetimo, nagoniska determinacija mišljenja itd. Mogli bi čak govoriti o dve potpuno različite paradigme što ih slede (tradicionalna) filozofija i psihoanaliza: s jedne strane kontinuirano sintetička funkcija duhovnih akata, s druge strane diskontinuirano dezintegrišuća koncepcija duha. Radi se o sasvim različitim identitetskim obrascima na kojima počiva ideja ličnosti u kognitivistički usmerenoj filozofiji i u psihoanalitičkoj teoriji subjekta. Otuda i ne čudi da je psihoanaliza iritirala svojom pojavom jer ona je u velikoj meri osporila i pretenzije filozofije. Pa ipak, i ona ima svoje filozofske pretpostavke, koliko god da je Freud pokazivao skepsu prema svakoj metafizici i filozofiji — a svakako je i sama psihoanaliza mogla da utiče na filozofiju (kako se to posebno vidi u tradiciji Frankfurtske škole i francuskog (post)strukturalizma).

Već je rečeno da Freud fenomene psihe ne posmatra isključivo kroz prizmu jezika. Ali on isto tako ne može u potpunosti ostati bez pomoći jezika. Uzmimo kao primer sledeći citat: “Misli sna i sadržaj sna nalaze se pred nama kao dve verzije istog sadržaja na dva različita jezika, ili, bolje rečeno, sadržaj sna izgleda nam kao prenos misli sna u neki drugi način istraživanja, čije znakove i sintaktičke zakone treba da otkrijemo upoređivanjem originala i prevoda.”<sup>16</sup> Dakle, Freud se koristi lingvističkom analogijom, što bi moglo biti od interesa i za analitičke filozofe. No radi se o posebnom jeziku na kojem je saopšten sadržaj sna: “Sadržaj sna je dat takoreći hijeroglifskim pismom, čiji se znaci imaju pojedinačno preneti u jezik misli sna.”<sup>17</sup> Freud se koristi još jednom komparacijom — snovi mogu da se porede s *rebusima*, zagonetkama u slikama. Poenta onda nije da se razume smisao sklopa odn. redosleda u kojem su date slike, nego da se svaka slika prevede odgovarajućim slogom ili rečju, te onda sroči čitava misao povezivanjem tih slogova i reči. “San je, dakle, jedna takva zagonetka

---

**16** Sigmund Frojd, *Tumačenje snova* I, str. 280.

**17** Isto.

u slikama, i naši prethodnici u oblasti tumačenja sna učinili su grešku što su rebus ocenjivali kao slikarsku kompoziciju. Kao takva, on im je izgledao besmislen i bez vrednosti.”<sup>18</sup>

Postoji manifestni i latentni sadržaj sna, dakle ono što se pokazuje na površini i ono što je ispod nje, a da bi se san mogao u potpunosti razumeti, mora se otići u njegovu dubinu. Nije dovoljno razmatrati način kako nam se prezentuju stvari u snu, nego mi tek našim tumačenjem otkrivamo njihov smisao. U psihoanalizi istražujemo kako od latentnih misli postaje — ili bolje reći: ostaje — manifestni sadržaj sna. To znači da se u radu sna dešava proces *sažimanja* [*Verdichtung*]. Freud polazi od toga da do sažimanja misli u snu dolazi putem izostavljanja: “[S]an nije verno prevođenje ili projekcija misli sna, tačka po tačku, nego jedna veoma nepotpuna i puna praznina verzija misli sna.”<sup>19</sup> Bitno je ukazati na *predeterminisanost* elemenata sna: to znači da su pojedinačne misli sna reprezentovane kroz više elemenata. “Od jednog elementa sna vodi asocijacioni put do više misli sna, od jedne misli sna ka više elemenata sna.”<sup>20</sup> Ceo misaoni materijal sna podleže obradi u toku koje najprodorniji elementi ulaze u sadržaj sna. Freud na više primera ilustruje kako funkcioniše ovaj aspekt rada sna. Uzimimo kao primer san o “botaničkoj monografiji”. Naime, Freud preporučava svoj sopstveni san u kojem on prelistava monografiju o jednoj biljnoj vrsti, a pažnja mu je posebno posvećena jednoj umetnutoj slici u boji. On se priseća da je dan ranije u izlogu jedne knjižare video monografiju o ciklamama (taj podatak nedostaje u snu). Oba segmenta mogu se povezati s drugim elementima: ono “botaničko” ima veze sa izvesnim profesorom Gärtnerom (*Gärtner* na nemačkom doslovno znači *baštovan*) kao jednim od autora svečanika u kojem je bilo reči o korisnom dejstvu kokaina prilikom anestezije, s pacijentkinjom koja se zove Flora (!), te s razgovorom s doktorom Königsteinom, očnim lekarom, koji je lečio njegovog oca (anesteziju je tada sproveo doktor Koller na kojeg se Freud pozivao dok je sâm pisao članak o dejstvu koka biljke). U tom realnom razgovoru što je prethodio snu bilo je reči o teškoćama traženja lekarskih usluga među kolegama, ali i o tome kako Freud popušta svojim sklonostima (između ostalog svojoj *bibliofiliji*). “Monografija” ima veze s jednostranošću Freudovih studija i njegovom ljubavlju prema knjigama koja se pojavila kad je bio

---

**18** Isto, str. 281.

**19** Isto, str. 284.

**20** Isto, str. 287.



student, kao i njegovom preferencijom da sadržaj svog naučnog znanja crpi direktno iz monografija. Vrlo složene veze između ovih elemenata dodatno učvršćuje pominjanje *ciklama* kao omiljenog cveta njegove supruge, zatim *artičoke* kao Freudove omiljene biljke (njegova žena mu donosi tu biljku s tržnice, a on prebacuje sebi što joj isto tako ne poklanja ciklame) — a Freud se priseća i doživljava iz detinjstva kada je sa najstarijom sestrom “raskupusao” jednu slikovnicu koju im je poklonio njihov otac (doslovno “list po list”, poput artičoke) — , zatim svoje averzije prema *botanici* u školi, naposljetku i *knjiškog moljca* koji je Freud u prenesenom smislu postao (on se seća jednog herbarijuma što ga je tokom svog školovanja morao očistiti od sitnih crvića na listovima nekih kupusnjača — a artičoka spada u taj red biljaka). Freud ovaj san tumači kao neku vrstu odbrane u svoju korist, naime kao pledoaje za njegovo pravo da prekomerno troši novac na knjige, pošto ih voli posedovati, odnosno kao pripisivanje zasluge samom sebi da je i on u jednom svom tekstu ukazao na značaj korišćenja kokaina u medicinske svrhe. Dva doživljaja su ušla u sadržaj njegovog sna: jedan više banalan, da mu je dan pre toga u jednoj knjižari za oko zapala monografija o ciklamama, te jedan značajniji, naime, razgovor s jednim kolegom tokom kojeg je evocirao svoje doživljaje iz detinjstva. Time se potvrđuje ovo: san prima impulse iz naizgled banalnih situacija svakodnevnog života, ali u snu isto tako nastavljamo da promišljamo (koliko god nesistematično i haotično) stvari i teme do kojih nam je stalo tokom budnog stanja (kao što su one o kojima je Freud diskutovao s Königsteinom).

Zanimljivo je da rad na sažimanju tokom sna može da se pokaže i na načinu kako se u njemu koriste reči — one se kombinuju na različite načine i ne tako retko tvore neobične i komične neologizme. Freud i ovde daje više primera. On se priseća da je u jednom snu korišćena reč ‘*norekdalski stil*’, kako bi njome bio označen pompezan način iskazivanja misli, a upravo to je bio slučaj u jednom članku što ga je prethodnog dana Freud pročitao, u kojem je jedan kolega preterano veličao jedno svoje fiziološko otkriće koje i nije bilo baš spektakularno — da su u onoj reči spojena imena likova Ibsenovih junaka *Nore* i *Ekdala* nije slučajno, pošto je dotični autor napisao i jedan članak o norveškom dramatičaru što ga je Freud takođe pročitao. Pominju se i primeri pravih “čudovišta od reči”: npr. ‘*Maistollmütz*’ ili ‘*autodidasker*’. Prva je dobijena složenim komprimiranjem reči ‘*Mais*’ (kukuruz), ‘*Meissen*’ (grad u Nemačkoj), ‘*mannstoll*’ (pomamna za muškarcima), ‘*Miss*’ (engleski izraz za gospođicu), ‘*mies*’ (rđav kao izraz u jevrejskom

žargonu) i ‘Olmütz’ (Olomouc — grad u Češkoj), povezanih u snu jedne Freudove pacijentkinje; druga reč, koje se Freud priseća tokom rekapitulacije jednog njegovog sna, dobijena je kombinovanjem reči odn. imena ‘autor’, ‘autodidakt’, ‘Lasker’ i ‘Lassalle’ — ta reč sadržala je ne samo komprimirani smisao, nego je bila i u vezi s Freudovom odlukom da jednom svom kolegi udovolji time što će priznati da je dobro detektovao neurotično stanje jednog pacijenta.<sup>21</sup> Paralele ovakvog jezičkog sažimanja mogu se naći kod paranoika, histerika i osoba što pate od prinudnih predstava, a ono nije strano ni deci koja naginju ka kreiranju novih jezika, što ukazuje na povezanost snova, psihotičkih stanja i infantilnih doživljaja — teza tipična za psihoanalizu. Ovaj slučaj jezičkog sažimanja bio bi zanimljiv i za predstavnike koncepta jezičke analize u filozofiji — aspekt koji se suviše ignorirše, možda zbog toga što ovde imamo posla s naizgled besmislenim jezičkim konstrukcijama. Ali upravo to bi bilo izazovno — proučiti u kojoj meri i ono što deluje kao nonsens ima smisao, štaviše, jeste rezultat jedne (nesvesne) obrade smisla. U još većoj meri to može da se pokaže na primeru umetničkog govora — recimo kada dadaisti ili nadrealisti pišu svoje pesme.

Freud karakteriše san kao konglomerat elemenata koji čine sadržaj sna i misli sna što nisu direktno dostupne. Njihov odnos on određuje na sledeći način: “Mogli smo primetiti da oni elementi što se u sadržaju sna ističu kao bitni sastavni delovi nipošto ne igraju istu ulogu u mislima sna. Kao korelat ovome možemo izraziti ovu rečenicu i obrnuto. Ono što je u mislima sna očigledno bitna sadržina, u snu uopšte ne mora biti zastupljeno. San je, takoreći, *drukčije centriran*, njegova sadržina je grupisana oko drugih elemenata kao središta nego što su misli sna.”<sup>22</sup> Primer “botaničke monografije” pokazao je da momenat botaničkog uopšte nije tako važan za sâm smisao sna, posebno što je Freud priznao da je u školskim danima imao averziju prema botanici; ali to jeste element oko kojeg se vrti san i koji onda pomaže Freudu da ga sebi protumači. Tokom sna izvesna psihička sila, kako to kaže Freud, veoma vrednim elementima sna oduzima psihički intenzitet,

---

21 Pravu glavobolju filozofima bi mogla da izazove upotreba reči ‘kategorija’, što je slučaj sa snom jednog dečaka što ga je proučavao V. Tausk (Freud navodi njegov članak), jer ona se ovde upotrebljava kao supstitut za ženski polni organ (!), a reč ‘kategorieren’ [ili ‘kategorisieren’?] u značenju ‘urinieren’ (mokriti). Upor. o tome Sigmund Frojd, *Tumačenje sna I*, str. 307.

22 Isto, str. 308.

a s druge strane pak elementima manje psihičke vrednosti daje veći dignitet zbog čega oni dospevaju u sadržaj sna. Ono što je manje bitno odjednom se nađe u prvom planu, a ono što je važnije biva potisnuto iz ovog. Taj itekako važan segment rada sna Freud naziva *pomeranje* [*Verschiebung*]. “Posledica ovoga pomeranja je da sadržaj sna više ne izgleda isti sa jezgrom misli sna, da san daje samo jedno izopačenje želje sna koje postoji u nesvesnom.”<sup>23</sup> Pomeranje doprinosi mnogostranosti determinacije, a sažimanje usložnjavanju veza između elemenata — u oba slučaja otežava se proces tumačenja sna.

Upravo procesi sažimanja i pomeranja ukazuju na jednu stranu duha kojom se manje bave analitički filozofi uma. Ne samo zato što se ne radi direktno o jezičkim procesima, nego i zato što se radi o procesima negativnog naboja. Zato Freud govori o *cenzuri* kao obeležju psihe kojom se utiče na oblikovanje sadržaja sna. Istina, u sasvim drugom kontekstu ukazano je na svojevrsnu *veto funkciju* duha, kod psihologa Benjamina Libeta poznatog po svojim eksperimentima kojima je hteo dokazati da je sloboda volje ograničena autonomnim procesima u mozgu što se ne mogu kontrolisati putem svesti.<sup>24</sup> To znači da iako čovek ne može svesno izvoditi voljne radnje, on ipak svesno može da *odustane* od njihovog izvođenja — jedino u tom smislu on ima slobodu, ne slobodu odluke, već slobodu odustajanja od odluke (da izvede neku radnju). Ali psiha je kod Freuda daleko složenijeg ustrojstva — ovde i ono nesvesno igra bitnu ulogu i utiče na svojevrsno izopačenje psihičkih funkcija, tako da se te aktivnosti mogu izvesti samo u izobličenoj formi. Svakako da ovde i *intersubjektivna* komponenta ima svoju važnost: psihički mehanizmi cenzurisanja razvijaju se pod uticajem *društva* koje na taj način pokušava kontrolisati život svesti pojedinaca, kako se ne bi predavali moralno sumnjivim ili drugim problematičnim predstavama. Zato poseban značaj u okviru psihoanalitičke teorije ima proces socijalizacije, način kako se maloletnici pokušavaju disciplinovati i uklopiti u postojeći društveni poredak. Naravno, efekat toga je sasvim suprotan jer se pod socijalnim pritiskom traže načini zaobilaženja cenzure, kako bi se u svest mogli prizvati tabuizirani sadržaji (posebno oni vezani za seksualnost). Priroda ljudskog duha je u psihoanalizi *negativnog karaktera* i to je ono što bi moralo da provocira filozofe duha.

---

<sup>23</sup> Isto, str. 311.

<sup>24</sup> Upor. Benjamin Libet, *Mind Time: The Temporal Factor in Consciousness*, Harvard University Press, 2005, posebno str. 137–150.

## 5. Freudova teorija sna kao prilog teoriji (meta)volucije

Svakako glavna novina što ju je u domen ispitivanja mentalnih fenomena uveo Sigmund Freud jeste njegova *psihodinamička* teorija sna. Njegova glavna teza je da san predstavlja ispunjenje želje. Čovek sanja ono što bi hteo da mu se desi ili što bi hteo da izbegne. Radi se svakako o jednom volitivnom fenomenu, dakle fenomenu koji ima veze s voljom. “Lako je pokazati da snovi često neuvijeno pokazuju karakter ispunjenja želje tako da se možemo čuditi zašto jezik snova već odavno nije naišao na razumevanje.”<sup>25</sup> Ono provokativno kod Freuda nije samo to identifikovanje sna sa ispunjenjem želje, već i generalizacija te teze: *svaki san* je neka vrsta ispunjenja želje. U snu o “Irminoj injekciji” Freud je hteo da se odbrani od prigovora da nije savestan lekar, u onome o “botaničkoj monografiji” hteo je pak da se adekvatno vrednuje njegov naučni rad (studija o korisnosti kokaina) i opravdaju neke njegove sklonosti (ljubav prema knjigama) itd. Posebno lako se na primeru dečijih snova može prikazati volitivna priroda sna.<sup>26</sup> Čak i kod životinja može da se pretpostavi postojanje takvih poriva: “O čemu sanja guska? ... O kukuruzu.” Navodeći ovu poslovicu, Freud daje pomalo ironičan zaključak: “Čitava teorija o tome da je san ispunjenje želje sažeta je u ove dve rečenice.”<sup>27</sup> Ovo blago karikiranje sopstvenog uvida može da iritira — ali njegovu potvrdu Freud nalazi i u široj jezičkoj upotrebi. Iako jezička mudrost ume i da obezvredi snove, poredeći ih s penom (poslovica: *Träume sind Schäume*), postoji i suprotan primer kao što je onaj kad neko kaže: “To ne bih mogao da zamislim ni u svojim najsmelijim snovima.”<sup>28</sup> Ali ima li Freudova teza o ispunjenju želje i neki dublji filozofski smisao, smisao koji bi bio relevantan posebno za filozofiju uma?

Poznato je da se u filozofiji uma (pre svega onoj anglosaksonskoj) fenomen mentalnog razlaže najmanje na tri sfere: sferu *kognitivnog*, *volitivnog* i *emotivnog*. Dakle, filozofija uma istražuje procese *saznanja*, *htenja* i *osećanja* — posebno spregu između fizičkih (materijalnih) i psihičkih elemenata involviranih u te procese. Za pretpostaviti je da se želja kao poseban mentalni događaj može svrstati u domen psihičkih aktivnosti koje imaju vezu s *voljom*. Kada je reč o problemima volucije

<sup>25</sup> Sigmund Frojd, *Tumačenje snova* I, str. 128.

<sup>26</sup> Upor. primere takvih snova isto, str. 132–137.

<sup>27</sup> Isto, str. 137.

<sup>28</sup> Upor. oba primera isto, str. 138.

u analitičko-filozofskom kontekstu, onda se obično razmatra fenomen *slabe volje* ili preispituje metafizički koncept *slobode volje*. Nije sporno da se ovde ukazuje na granice svesti — jednostavno postoji nešto u nama što ograničava naše planiranje i kontrolisanje intendiranih radnji. Razmatranje sna unosi novu dimenziju u filozofiju volicije — ono baca svetlo na značaj nesvesnih procesa koji se odvijaju tokom određenih faza duševnog života kada je upravo suspendovana ona instanca što kontroliše naše misli, pa je izazov za filozofiju uma proniknuti u sklop nesvesnog, volje i smisla što ga ovde možemo detektovati. A upravo je Freud — iako psiholog po vokaciji — ukazao na vezu između snova i onog dela ljudskog duha kojim se ne raspoložuje voljno, nego koji sâm determiniše ili oblikuje naše misli upravo onda kada je svest isključena ili ograničena u svom dejstvu — ili se pak sadržaji svesti u “izopačenoj” formi javljaju upravo tokom spavanja. Naravno, Freud tematici pristupa sa stanovišta psihodinamike i — da to tako nazovemo — hermeneutike imaginacije,<sup>29</sup> tako da je potrebno prvo filozofski protumačiti Freudov pristup i dovesti njegove pojmove u vezu s terminologijom kojom barataju današnji filozofi uma. Želje se mogu jezički formulisati i kao takve mogu poprimiti oblik određenih rečenica (primera radi: ‘Želim da učinim X’, engl.: *I want to do X*). Filozofska analiza onda treba da razradi vezu između voljnog čina i jezičke forme. (U određenim jezicima postoji čak i posebna glagolska forma za izražavanje želje, tzv. *optativ*.) Ono što Freudova izlaganja o snu kao ispunjenju želje čini specifičnim jeste to što se ovde ne razmatra taj jezički aspekt, nego jedan elementarniji, mogli bi čak reći: čisto volitivni momenat što čak ne zahteva zasebnu jezičku formulaciju, nego se ispoljava u vidu predstava, odn. slika iz kojih se sastoje sekvence sna. U narativnoj deskripciji sna onda treba da se prepoznaju momenti čijim povezivanjem treba da se rekonstruiše određena želja čije se ispunjenje dešava kroz san.

Postavlja se i pitanje realnosti željenog, jer želja se ovde ne aktualizuje realno, već samo virtuelno. Možda se radi i o neostvarivim željama koje se onda posebno provlače kroz snove. Ili sami snovi postaju kompenzacija za nemogućnost ostvarivosti želje. Onda buđenje iz sna, tako reći raščaranje realnosti sna, donosi izvesnu vrstu

---

**29** O ovom metodološkom dualizmu kod Freuda valja konsultovati pronicljivu i vrlo korisnu studiju Paula Ricœura: Pol Riker, *O tumačenju. Ogled o Frojdu*, Službeni glasnik, Beograd 2010 (upor. posebno o spoju energetike i hermeneutike u *Tumačenju snova*: str. 95–120).

otrežnjenja, koliko god se ne mirili s time. Svakako da je tematizacija kvazi-realnosti sna filozofski problem *par excellence*, tako da se i on može pokrenuti pod utiskom lektire Freudovog klasika. Inspiracija iz Freudovog proučavanja sna mogla bi eventualno na polju filozofije uma da vodi razradi jedne teorije *priželjkivanja* u smislu puštanja mašti na volju (ono što se na engleskom označava kao *wishful thinking*). To treba doslovno da se shvati: kada mislimo na taj način, onda se rukovodimo željom, volja nam onda diktira misli, mislimo onako kako bismo hteli da nešto bude. Naravno, to nas onda vodi k problemu *samoobmane* — jer onaj ko misli pod diktatom želje na izvestan način gubi kontakt sa stvarnošću, on slikovito “lebdi u oblacima”. Možda su upravo snovi određen oblik takvog mišljenja — s tim što je kod njih još lakše prepoznati izvorište u nesvesnom nego kod *priželjkivanja*. Ili bi trebalo promeniti terminologiju — u slučaju snova se pre radi o prepuštanju (slikovitih) predstava na volju (takoreći: *wishful imagining*). Ipak se snovi razvijaju u mediju (mentalnih) slika. To opet ukazuje na intrigantnu vezu između želje i zamišljanja (imaginiranja) nedovoljno istraženu u savremenoj filozofiji uma što nas može odvesti do još fundamentalnijeg prigovora: nepromišljanja slikovitog karaktera predstava, kakve u “čistom” obliku nalazimo u snovima. Snovi su želje koje su doslovno postale slika, one su nam dostupne u vidu slika umesto u jezičkom obliku.

Pored fenomenalnog karaktera snova ono što može da bude od interesa za filozofiju uma jeste i pitanje šta ih prouzrokuje, dakle pitanje njihove *kauzalnosti* (*mentalna uzročnost* je jedna od omiljenih tema analitičkih filozofa duha). Čitajući Freuda, koji je posebno u ranoj fazi svog rada naginjao k nekoj vrsti determinizma, stiče se utisak da postoje potisnute misli što se onda ispoljavaju u vidu snova. Na primeru sna o “Irminoj injekciji” možemo da predočimo sebi na koji način psihoanaliza razmatra kauzalnost snova. Događaj koji je pobudio Freudove reakcije dan pred spavanje bila je primedba kolege Otta o nedovoljno dobrom oporavku pacijentkinje Irme što je pogodilo Freuda, a on je kao reakciju na tu vrstu skrivenog prigovora sastavio istoriju Irmine bolesti što ju je hteo proslediti jednom drugom (nadređenom) kolegi i tako opravdati svoje terapeutske postupke. Motiv sanjanja leži u Freudovoj odbrani od prigovora neadekvatnog lečenja, a san mu ujedno služi kao protivreakcija, kako bi se njome “osvetio” svojoj jogunastoj pacijentkinji i ljubomornom kolegi (oni se u snu prikazuju kao neposlušni, odnosno ignorantski nastrojeni). Freud u svojoj analizi tog sna kaže: “Zapamtio sam jednu nameru koja se ostvaruje snom

i koja je morala biti motiv sanjanja.”<sup>30</sup> Ali ono što komplikuje celu situaciju jeste da ovde snevač nema svesnu nameru da sebe odbrani od prigovora, već tu nameru identifikuje tek posle interpretacije sna. U tom smislu interpretacija preuzima ulogu kauzalnog objašnjenja sna. Ali teško da ovde može biti govora o *racionalizaciji* kao strategiji kauzalnog objašnjenja, kako je to npr. pretpostavljeno u filozofiji radnje (*action*) Donalda Davidsona,<sup>31</sup> kada sâm razlog racionalizuje radnju; naime pokretač Freudovog sna je želja da ne bude proglašen krivim za neuspeh terapije, a racionalnost (samim time legitimnost) te želje može da se ospori — jer možda je zaista Freud napravio neke propuste u terapiji svoje pacijentkinje Irme. Motiv odbrane od prigovora opravdava pojavu sna, ali ne opravdava ujedno i Freudovo ponašanje, koliko god on sâm naginjao tome da sebe smatra čestitim i oslobodi sebe krivice. U prilog tome govori nekonzistentnost sna, čime se ne zadovoljava važan uslov racionalnog objašnjenja. (Sâm Freud zapaža: “[P]rimećujem da se ova objašnjenja koja se slažu u tome da me oslobode odgovornosti među sobom uopšte ne slažu, da čak jedna drugu isključuju.”<sup>32</sup>) Stoga ga ova odbrana podseća na sofizam o pozajmljenom kotlu, kada sused optuži jednog čoveka da mu je pozajmljen kotao vratio oštećen, na šta mu ovaj odgovori da on kotao uopšte nije pozajmljivao, da je već imao rupu i da ga je susedu vratio u neoštećenom stanju (svaki pojedinačni deo odbrane ima smisla, ali ne i kad se svi delovi uzmu skupa kao u ovom slučaju).<sup>33</sup> Ili je *wishful thinking* sna alogičan ili se bazira na posebnoj (npr. parakonzistentnoj) logici. Kauzalno-motivaciona rekonstrukcija sna mogla bi tako da bude poseban izazov za analitičku filozofiju uma.

Freud je bio svestan provokativnosti svoje generalizujuće teze da je ispunjenje želje smisao svakog sna, a to dokumentuje otporom na koji je ona naišla ne samo kod njegovih kolega, nego i kod njegovih pacijenata. Ono što otežava prihvatanje te teze jeste okolnost da san nikad direktno ne kazuje svoje značenje, štaviše, da se on prikazuje u

---

**30** Sigmund Frojd, *Tumačenje snova I*, str. 124.

**31** Upor. o tome njegov poznati članak “Actions, Reasons, and Causes”, u: Donald Davidson, *Essays on Actions and Events*, 2nd Edition, Clarendon Press, Oxford 2002, str. 3–19.

**32** Sigmund Frojd, *Tumačenje snova I*, str. 125.

**33** Ovaj sofizam Freud pominje i u svom spisu o dosetki — vidi Sigmund Frojd, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom, Odabrana dela Sigmunda Frojda*. Knjiga treća, str. 63.

izopačenoj formi. Otuda je potreban pronicljiv rad tumačenja, kako bi se san doveo u pravi oblik, odn. njegov smisao prikazao onako kako treba. Freud to pokazuje na više primera — makar na onim kad je bio ubeđen da je uspeo “odgonetnuti” smisao sna (verovatno je bilo i onih kod kojih mu to nije pošlo za rukom). Tumačenje određenih snova je kod Freuda često išlo ruku pod ruku sa analizom histeričnog stanja nekih njegovih pacijenata, te ne čudi ta paralelizacija snova sa stanjem neurotičnih osoba. Prema Freudu dvosmislenost je karakteristika što je snovi dele sa drugim “psihopatološkim strukturama”.<sup>34</sup> Otuda ne čudi da su najžešći otpor protiv teorije o ispunjenju želje kao smislu sna razvijali upravo njegovi pacijenti. On navodi više primera, od kojih je u kontekstu poređenja psihoanalize i analitičke filozofije uma možda najinteresantniji onaj o “dimljenom lososu” zbog čega će poseban fokus biti na njemu. Naime, jedna pacijentkinja koja je u braku s mesarom ispričala je Freudu san sledeće sadržine: Ona je sanjala kako hoće da priredi večeru, ali pri ruci je imala samo malo dimljenog lososa; htela je potom da krene u kupovinu, ali pošto je bila nedelja sve radnje su bile zatvorene; htela je da izvrši porudžbinu materijala telefonom, ali telefon je bio defektan; tako se morala odreći pravljenja večere. Pacijentkinja je time htela pokazati da postoje snovi u kojima se želja upravo ne ispunjava. Međutim, Freudova analiza sna pokazala je na zanimljiv način kako se njegova glavna teza i ovde može opravdati. Prethodnog dana joj je suprug saopštio da želi da smrša pošto se previše ugojio u zadnje vreme; ona mu je — navodno kako bi ga time “pecnula” — rekla da joj ne poklanja kavijar, iako je imala jaku želju da svakog dana u prepodnevnom časovima pojedje zemičku s kavijarom. Kako se ovo moglo uklopiti sa sadržajem njenog sna? Freudu je zapalo za oko da je ona htela sebi da stvori želju koja ne može da se ispuni. Pošto je savladan još jedan otpor, pacijentkinja je Freudu saopštila da je prethodnog dana takođe posetila jednu svoju prijateljicu na koju je ljubomorna zato što njen muž pohvalno govori o njoj. Ipak, isključila je mogućnost da mu se sviđa jer njen muž kod žena voli više telesne obline, a njena prijateljica je prilično mršava. Ta prijateljica joj je govorila pak o svojoj želji da malo ojača. Zatim ju je pitala kada bi mogla biti pozvana kod njih na večeru, s obzirom da je kod njih obrok uvek bilo obilan. Freudu je odjednom postalo jasno o čemu je reč: san pacijentkinje o neispunjenju njene želje da se spremi večera ima veze s tim odbijanjem dolaska njene prijatelji-

---

**34** Vidi Sigmund Frojd, *Tumačenje snova I*, str. 154.



ce (potencijalne konkurentkinje) na večeru, ujedno s njenom željom da ne doprinese poboljšanju izgleda prijateljice. A da je u snu reč o dimljenom lososu nije slučajno — jer ispostavlja se da je upravo to omiljeno jelo njene prijateljice.

Međutim, Freud se ne zadovoljava tim tumačenjem i ide korak dalje, odnosno: još dublje (onako kako to filozofi vole). Naime, on daje tumačenje prema kojem se sâm pojam želje usložnjava — u stvari, pokazuje se da ovde imamo konflikt između želja dve osobe. Pacijentkinja u svom snu odbija ispunjenje želje da spremi večeru, a u budnom stanju duže vremena ima želju da pojede zemičku s kavijarom; s druge strane, njena omražena prijateljica ima želju da popravi svoj telesni izgled obilnijom ishranom (ona posebno voli dimljeni losos što onda objašnava zašto je u snu reč upravo o toj vrsti jela). Freudovo razjašnjenje ovog usložnjavanja ili konflikta želja stoga glasi: San pacijentkinje je u suštini reakcija na želju njene prijateljice da se ugoji; naime, pacijentkinja u stvari želi da se želja njene “konkurentkinje”<sup>35</sup> ne ostvari! Međutim, u snu dolazi do inverzije i pacijentkinja sanja da se njoj samoj želja ne ispunjava. Ili — još konciznija interpretacija — ona sanja da odbija da pravi večeru, pošto joj samo dimljeni losos stoji na raspolaganju, a upravo to je omiljeno jelo njene prijateljice. “San sadržava jedno novo tumačenje, ako ona [pacijentkinja — D.S.] u snu ne misli na sebe nego na prijateljicu, ako se stavila na mesto prijateljice, kao što možemo reći, ako se s njom *identifikovala*.”<sup>36</sup> Ovaj složeni psihički mehanizam identifikacije s drugom osobom je prema Freudovom mišljenju uobičajen kod histeričnih osoba koje, između ostalog, u svojim snovima umeju da zauzmu mesto osobe s kojom su u interesnom konfliktu, npr. stvaranjem nekog simptoma (u ovom slučaju: odbijene želje). Ali nas ne treba dalje da interesuje ovaj složeni psihički mehanizam — nas ovde interesuje priroda samog volitivnog akta što ga psihoanalitičar detektuje u pozadini. Freud ga označava kao “shemu” da “neispunjenje jedne želje znači ispunjenje jedne druge želje”.<sup>37</sup>

U kontekstu analitičke filozofije uma želja da se neka druga želja ostvari ili ne ostvari naziva se *metavolicija* [*metavolition*]. “Neko ima želju drugog stepena”, piše Harry G. Frankfurt u svom čuvenom članku “Sloboda volje i pojam osobe” (1971), “ili kada jednostavno hoće da

---

**35** Konkurentkinja joj je zato što privlači interes njenog muža.

**36** Isto, str. 155.

**37** Vidi isto, str. 157.

ima određenu želju, ili kada hoće da mu je određena želja po volji.”<sup>38</sup> U drugom slučaju reč je o “voliciji drugog stepena”. Taj momenat je određujući za ono biće kojem hoćemo da pripišemo svojstvo *ličnosti*. Posebno (da li i jedino?) ljudsko biće ima sposobnost metavolicije zbog čega Frankfurt smatra da mu možemo pripisati slobodnu volju. “Samo zato što osoba ima volicije drugog stepena, ona je prijemčiva kako za ugođaj, tako i za nedostatak slobode svoje volje.”<sup>39</sup> Naravno, Frankfurt razmatra samo slučajeve osoba u budnom odn. svesnom stanju. Ali šta je sa snovima? Ako pretpostavimo da snovi inkorporiraju određenu vrstu želja, da li i ovde možemo da prepoznamo nešto kao “drugostepenu voliciju”? Upravo san o “dimljenom lososu” to pokazuje. Naime, Freudova pacijentkinja želi da se ne ispuni želja njene prijateljice da popravi svoj telesni izgled, kako se ne bi još više svidela njenom mužu. Ili drugačije izraženo: ona prva ne želi da se stvari odvijaju onako kako bi to htela ova druga. Ovo je zanimljiv slučaj koji nam do znanja stavlja da jedna osoba možda u budnom stanju nije svesna svoje drugostepene volicije koja se onda na prikriven način javlja u snu.

Ali ima još zanimljivijih, mada i zamršenijih slučajeva. Tako Freud prepričava san jedne druge pacijentkinje — kako on to kaže “najdovrtljivije među svima mojim snevačicama”<sup>40</sup> — kojoj je predočio svoju teoriju prema kojoj san predstavlja ispunjenje želje. Ona je sanjala kako je u društvu svoje nevoljene svekrve otputovala na selo. Prema njenom tumačenju, njena želja da upravo ne bude zajedno sa svojom svekrvom nije joj se ostvarila u snu — samim time, ovaj san je prema njenom mišljenju opovrgao glavnu tezu njenog terapeuta. Ali Freud dolazi do sasvim drugog zaključka: “Prema ovom snu ja nisam bio u pravu [naime, da je san ispunjenje želje — D.S.]: *to je, dakle, bila njena želja — da ja ne budem u pravu — i san je ovu njenu želju pokazao kao ispunjenu.*”<sup>41</sup> Kompleksna želja te pacijentkinje nije usmerena na neispunjenje njene želje da ne bude zajedno sa omraženom svekrvom, nego na ispunjenje njene želje da Freud ne bude u pravu sa svojom

---

**38** Harry G. Frankfurt, “Freedom of the Will and the Concept of a Person”, u: Harry G. Frankfurt, *The Importance of What We Care About. Philosophical Essays*, Cambridge University Press, 14th Printing, 2007, str. 11–25, ovde: str. 16 [prevod sa engleskog, D. S.].

**39** Isto, str. 19 [prevod sa engleskog, D. S.].

**40** Vidi Sigmund Frojd, *Tumačenje snova I*, str. 157.

**41** Na istom mestu. [Kurziv je Freudov.]

teorijom snova. Kroz njen san ispunjava se njena želja da nije tačno da je san ispunjenje želje — a njena drugostepena želja (želja da se ne ostvari Freudova želja da se svaki san pokaže kao neka ispunjena želja) zakamufilirana je neispunjenjem njene prvostepene želje da ne bude u društvu svekrve. Iz ugla logike mogli bismo reći da njen san poprima formu svojevrstne *reductio ad absurdum* (njen argument glasio bi ovako: “Pretpostavimo da je Freudova teza tačna, onda ne bih smela da sanjam da putujem sa svojom svekrvom na selo. Ali ja upravo sanjam da mi ona pravi društvo na tom putu. Dakle, Freudova teza je netačna.”) Ono što ovaj slučaj čini još složenijim jeste da je Freud pretpostavljao da je ta pacijentkinja potiskivala neko neugodno iskustvo iz svog ranijeg života koje je bilo od značaja za njeno oboljenje, tako da se njena želja da on ne bude u pravu, skrivena u njenom snu o odlasku sa svekrvom na zajednički odmor, u stvari pokazala kao dublja želja da se one traumatične stvari ne dovedu na videlo, jer bi se time potvrdila Freudova pretpostavka. Freud ovakve snove podvodi pod kategoriju ‘*snovi protiv želje*’. Oni uglavnom nastaju iz dva izvora: iz želje da Freud sa svojom teorijom sna ne bude u pravu ili iz mazohističkog poriva, kada neko ima takav san “protiv želje” ili san nezadovoljstva, ali upravo time što sanja takav san, zadovoljava svoju nastranu sklonost.

Šta pokazuje primer metavolicije u snovima? Svakako to da nisu sve želje svesne, posebno ne želje prvog stepena (“Želim da X bude slučaj”); ali i one drugog stepena (“Želim da imam želju da X bude slučaj”) mogu da se pokažu kroz medij sna, mada u *prikrivenoj* formi. Štaviše, sâm san može da supstituiše želju drugog stepena. Shodno akcentu na negativnoj prirodi duha, kod Freuda metavolicija može da ima negativan karakter (kad neko *ne želi* da nečija želja bude ispunjena ili pak drugačije izraženo: kad neko želi da nečija želja *ne bude ispunjena*). Iako se “čist” akt metavolicije sastoji u stepenovanju sopstvenih želja, dakle, u (drugostepenoj) želji da se moja (prvostepena) želja ostvari, primer snova pokazuje da se želje drugog stepena jedne osobe mogu odnositi i na želje prvog stepena *drugih osoba*. To može da bude (i često jeste) slučaj i tokom budnog stanja: tako jedna majka želi da želja njenog deteta da postane muzičar bude ispunjena. Ali izgleda da u slučajevima negativnog naboja — kao u odnosu između pacijenta i lekara — često metavolicija pokazuje negativan karakter (to smo videli u primerima kada pacijenti ne žele da je Freud u pravu sa svojom teorijom o snu kao ispunjenju želje). Da li možda ljudi teže prihvataju negativni karakter takvih metavolicija, pa zato dolazi do njihovog potiskivanja i pojave u snovima? U svakom slučaju, lekcija

koja može da se nauči iz psihoanalitičke teorije snova u okviru filozofije uma, a s obzirom na problem metavolicije, jeste da se želje drugog stepena kod jedne osobe mogu odnositi i na želje prvog stepena kod drugih osoba i da se, ukoliko se te želje nalaze u međusobnom konfliktu, posebno one drugostepene ne tako retko pojavljuju u sublimiranoj formi u snovima osobe o čijoj metavoliciji je reč. Uostalom, upravo analizirajući ovakve “snove protiv želja”, Freud je delimično revidirao, ili makar dodatno precizirao, svoju glavnu tezu: “*San je (prikriveno) ispunjenje jedne (potisnute, suzbijene) želje.*”<sup>42</sup> Filozofski relevantni su posebno oni slučajevi, kada u izvesnom smislu snovi — nešto što leži s one strane teorije i s one strane zbilje — stoje između teorije i stvarnosti: kada snovi služe teoriji da potvrdi da nešto nije u redu sa stvarnošću ili pak, obratno, tome da stvarnost opovrgne teoriju. Freud na primeru snova želi da pokaže da neko u stvarnosti želi (ili upravo ne želi) nešto drugo, a njegovi pacijenti žele preko svojih snova da opovrgnu njegovu teoriju o ispunjenju želje kroz san. Perspektive se ovde multiplikuju i komplikuju — a korist od toga može da ima filozofija uma, jer ona dosad nije u obzir uzimala mogućnost razmatranja fenomena metavolicije kroz prizmu snova.

## 6. Zaključna reč: Otvorena pitanja

Posle razmatranja specifičnosti Freudovog pristupa koje ne možemo naći kod predstavnika one vrste filozofije uma koja primat daje isključivo analizi jezika, zanemarujući hermeneutički i naratološki pristup u proučavanju fenomena ljudskog duha, možemo se vratiti početnom pitanju i zapitati se da li smo našli zadovoljavajući odgovor na nj. Dakle, šta današnji filozofi uma mogu naučiti od Freuda? Ne smemo iz vida izgubiti da smo na to pitanje pokušali dati odgovor uzimajući u obzir samo jedno njegovo kapitalno delo, naime *Tumačenje snova*, tako da i odgovor može biti samo od parcijalnog značaja. Pa ipak, i to može biti dovoljno da se uvide razlike između psihoanalitičkog i filozofsko-analitičkog pristupa fenomenima duha.

Ograničićemo se na sledeća četiri aspekta: (1) Metodološki gledano, repertoar analize proširuje se interpretacijom i naracijom — to ima veze i s prirodom predmeta kojima se Freud bavi, pošto su snovi višesmislena, pa čak i besmisleno delujuća obličja što se prilikom rekonstrukcije mogu jezički uobličiti kao kraće ili duže priče čiji smisao valja protumačiti. (2) Postoje mentalni fenomeni koji se nedovoljno

---

<sup>42</sup> Isto, str. 166. [Kurziv je Freudov.]

proučavaju u filozofiji, zato što iritiraju zbog svog manjka ili nedostatka smisla — upravo snovi spadaju u tu klasu psihičkih entiteta, a njima se još uvek ne poklanja dovoljno pažnje u filozofiji uma, iako oni igraju itekako važnu ulogu u duševnom životu čoveka. Posebno bi bilo važno razmotriti njihovu vezu s pamćenjem, jer samo zahvaljujući njemu možemo da ih sebi objektiviramo. Mada postoje i oni snovi za vreme kojih smo svesni da sanjamo, tzv. *lucidni snovi*, pa bi posebno ovi mogli da pobude pažnju današnjih filozofskih proučavalaca ljudskog duha. Pandan snovima u budnom stanju bile bi *sanjarije* (engl. *daydream*, nem. *Tagtraum*, franc. *rêverie*) kao svesni produkti ljudske uobrazilje, pa bi i njih valjalo zasebno proučiti (u fenomenalnom pogledu mogle bi se pronaći kako sličnosti, tako i razlike između sanjarija i snova). Suvišno je reći da je i proučavanje “dnevnih snova” deziderat u filozofiji uma. (3) U psihoanalizi je razrađena negativna dimenzija duha: njegova sklonost ka izopačavanju stvarnosti ili svoje autopercepcije, potiskivanje predstava, pomeranje akcenta s jednog bitnog momenta na manje bitni, skrivanje smisla ili čak njegovo negiranje itd. Tome odgovara i decentralizovanje Ja kao glavne instance, dok se u filozofiji uma odvajkada preteran fokus stavlja na tu instancu kao garanciju personalnog identiteta. Psihoanaliza detektuje nered u kojem se gubi ljudski duh, umesto da sve fenomene uređuje po fiksnim kategorijama, kako je to obično slučaj u *mainstream*-u filozofije uma. (4) Razmatranje snova može dati impulse različitim specijalnim usmerenjima u okviru *philosophy of mind* — ovde je to pokazano na primeru kako razmatranjem snova može da se doprinese proširenju teorije metavolucije, jer pokazalo se da i snovi mogu da se razmatraju kao metavolitivni činovi, odn. da želje mogu da se javljaju i onda kada je svest suspendovana ili njen rad vrlo ograničen, a isto tako da se drugostepene želje jedne osobe mogu odnositi na prvostepene želje neke druge osobe (posebno je ekstremna, ali i poučan primer interakcije između psihoterapeuta i njegovog pacijenta).

Uzimajući u obzir ove mogućnosti proširenja aktuelnog diskursa filozofije uma psihoanalitičkim procedurama i uvidima, može da se koriguje slika o Freudovoj psihologiji koju obično imaju predstavnici one vrste filozofije koja, pre svega pod uticajem Ludwiga Wittgensteina kao jednog od njenih glavnih inspiratora, akcenat stavlja na analizu i kritiku jezičkih formi. Moglo bi se reći da je Wittgenstein u stvari imao ambivalentan odnos prema psihoanalizi: podjednako je bio fasciniran njenim istraživačkim rezultatima, koliko i iritiran Freudovim pseudoscijentizmom. Najviše ga je iritirala Freudova pretenzija na

naučnost. A upravo to je po Wittgensteinu slaba tačka psihoanalize: principijelna nejasnoća i nemogućnost empirijske provere njenih teza. Po tome je Wittgensteinova kritika bliska onoj Karla R. Poppera koja vrhuni u konstataciji da je psihoanaliza jedna *pseudonauka*, s tom razlikom što Wittgensteinove zamerke nisu toliko destruktivne. Ali Wittgenstein prepoznaje zavodljivost Freudovog načina mišljenja i pisanja, pa ključnim zadatkom smatra određenje mere u kojoj (često iracionalna) privlačnost (ili pak odbojnost) doprinosi prihvatanju (ili odbijanju) dotične teorije. Tome pridolazi proizvoljnost metoda *slobodnih asocijacija* kojom se služi osnivač psihoanalize (posebno kad tumači snove), kao i nedovoljni trud oko markiranja pojmovnih razlika. Međutim, pitanje je u kojoj meri Wittgensteinova kritika po- gađa suštinu stvari. Pre svega je diskutabilan njen teoretski karakter. Kao i u drugim slučajevima, ovaj Freudov savremenik nije sistematski uobličavao svoje misli, pa se i njegovi komentari o psihoanalizi svode na zapažanja rasuta na raznim mestima u njegovom opusu. Svakako, uvek je lakše kritikovati druge, kada neko sâm ne polazi od sistema ili ga jednostavno nema. Tako Wittgenstein daje zamerke i na Freudovu teoriju sna, a da sâm nema neku "svoju" teoriju ili makar hipotezu o tome. To pomalo deluje parazitarno, jer uvek je lakše nalaziti slabe tačke u sistematski izgrađenim teorijama drugih, nego sâm razraditi jednu ili više teza u obliku konzistentnog sistema. Ako uporedimo Freudovo *Tumačenje sna* sa spisima današnjih filozofa uma, posebno onih koji forsiraju eliminativni pristup, onda zavodljivost tog dela ne potiče samo od tematike kojom se bavi i od načina kako Freud sugeriše "naučnost" svojih rezultata — to je čak u drugom planu. Mnogo je važnije da je obrada tematike takva da ne dopušta sebi da bude podvedena pod jedan metodološki kalup — već je rečeno da sinteza analize, interpretacije i naracije u tom delu i danas može da podstakne razmišljanje, koliko god metafizički ili neprihvatljivo delovale neke konstrukcije (kao što je ona nesvesnog kao zasebnog aktera). Na kra- ju krajeva, i Freudov stil doprinosi atraktivnosti dela, za razliku od današnjih filozofa duha koji načinom svojih izlaganja ostaju u okviru jednog uštogljenog akademskog žargona.

Svakako bi mogli preokrenuti početno pitanje i razmotriti šta bi to psihoanalitičari mogli naučiti od analitičkih filozofa uma.<sup>43</sup> Onda

---

**43** Ne treba izgubiti iz vida da Freudova psihoanaliza može takođe da bude predmet produktivne recepcije i u analitičkoj filozofiji, kako to, između ostalog, pokazuju i sledeće publikacije: Michael P. Levine (ed.),

bi se ukazalo na prednosti jasnoće jezičkih izraza kojima se služe ti filozofi (recimo da ne pribegavaju hipostaziranju nesvesnog kao da je neka zasebna supstancija ili agens, nego opreznije govore samo o nekoj funkciji što je u okviru ljudskog duha ispunjavaju određeni procesi kojima ovaj ne raspolaže svesno ili reč ‘nesvesno’ isključivo koriste kao pridev i sl.). U tom kontekstu Bouveresse ukazuje na jednostranost recepcije psihoanalize u kasnijem periodu: “Vitgenštajn smatra da nam je apsolutno neophodna filozofska jasnoća da nas sačuva od šteta koje nanosi psihoanaliza, ali činjenica je da se pre može reći da se svuda, a svakako u Francuskoj, smatralo da je filozofiji mnogo potrebna psihoanalitička ‘nauka’ nego što je psihoanalizi potreban istinski rad na filozofskom pojašnjavanju, što je upravo ono što bi trebalo očekivati, ukoliko je Vitgenštajnova tvrdnja tačna.”<sup>44</sup> U drugi ekstrem pojmovne nejasnoće otišla je Jungova metafizički prožeta teorija (kao što je ona o arhetipovima<sup>45</sup>), a posebno dalja modifikacija psihoanalitičkih ideja u delu Jacquesa Lacana, te francuskih strukturalista i poststrukturalista. Međutim, lament nad nerazgovetnošću i nenaučnošću psihoanalize previda da je ova imala hrabrosti da se uhvati u koštac s takvim psihičkim oblicima kao što su snovi koji se čine nejasni i nepovezani i da ponudi njihovo pojašnjenje, koliko god ono bilo kontroverzno. Iz perspektive krajnje racionalistički i logičko-metodološki orijentisane analitičke filozofije san je u izvesnom smislu tabu tema jer on se već po svojoj strukturi i smislu — ili bolje reći: po nedostatku strukture i manjku smisla — opire merilima logičke analize jezika na kojoj insistiraju predstavnici najdominantnije struje u današnjoj filozofiji. Očigledno postoje smisljeni fenomeni koji se ne uklapaju u format jezičke analize, pa je otuda potrebno na drugi način istražiti smisao tih pojava, koliko god on rudimentaran ili zagonetan bio. Nejasnoća nije naprosto refleks subjektivne nesposobnosti da se pronikne u te forme nego eventualno objektivni kvalitet koji zahteva poseban metodski zahvat na njima, kako bi se ovladalo tim kvalitetom i kako bi on postao jasan i razumljiv. Otuda je tumačenje adekvatniji metod za

---

*The Analytic Freud: Philosophy and Psychoanalysis*, Routledge, London/ New York 2000; Simon Boag, Linda A. W. Brakel, and Vesa Talvitie (ed.), *Psychoanalysis and Philosophy of Mind: Unconscious Mentality in the Twenty-First-Century*, Karnac, London 2015.

**44** Žak Buvres, *Filozofija, mitologija i pseudonauka*, str. 11.

**45** Upor. na primeru simbolike snova Karl Gustav Jung, *San i tumačenje snova*, str. 71–96.

njihovo proučavanje, a mogućnost da se u njima prepoznaju narativne strukture (takav je slučaj upravo kod snova) daje za pravo istraživačima da im pristupaju i naratološki. Ovde izgleda može da pomogne *integrativni* pristup umesto preferisanja samo jednog metoda. U analitičku filozofiju uma moraju da se uključe i drugi pristupi jer tek onda ljudski duh može da se sagleda u svojoj kompleksnosti njegovih formi, koliko god smislene ili besmislene one bile.<sup>46</sup> ¶

---

**46** Upor. o jednoj takvoj vrsti orijentacije na polju filozofije jezika: Damir Smiljanić, “Integrativna filozofija jezika”, u: *Filozofska istraživanja* 136, Sv. 4, 2014, str. 509–519.



## LITERATURA

- Ates, Murat, *Phänomenologie des Traums*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2021.
- Binswanger, Ludwig, *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*, E. Reinhardt, 5. Auflage, München, Basel 1973.
- Boag, Simon, Brakel, Linda A. W., and Talvitie, Vesa (ed.), *Psychoanalysis and Philosophy of Mind: Unconscious Mentality in the Twenty-First-Century*, Karnac, London 2015.
- Buvres, Žak [Bouveresse, Jacques], *Filozofija, mitologija i pseudonauka. Vitgenštajn kao čitalac Frojda*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1993.
- Davidson, Donald, *Essays on Actions and Events*, 2nd Edition, Clarendon Press, Oxford 2002.
- Frankfurt, Harry G., *The Importance of What We Care About. Philosophical Essays*, 14th Printing, Cambridge University Press, 2007.
- Frojd, Sigmund [Freud, Sigmund], *Uvod u psihoanalizu, Odabrana dela Sigmunda Frojda. Knjiga druga*, Matica srpska, Novi Sad 1969.
- Frojd, Sigmund [Freud, Sigmund], *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom. Odabrana dela Sigmunda Frojda. Knjiga treća*, Matica srpska, Novi Sad 1969.
- Frojd, Sigmund [Freud, Sigmund], *Tumačenje snova I, Odabrana dela Sigmunda Frojda. Knjiga šesta*, Matica srpska, Novi Sad 1969.
- Jaspers, Karl, *Opšta psihopatologija*, Prosveta, Beograd 1978.
- Jung, Karl Gustav [Jung, Carl G.], *San i tumačenje snova. Iz celokupnog dela odabrao i objavio Lorenc Jung*, Narodna knjiga, Miba Books, Podgorica, Beograd 2017.
- Levine, Michael P. (ed.), *The Analytic Freud: Philosophy and Psychoanalysis*, Routledge, London/New York 2000.
- Libet, Benjamin, *Mind Time: The Temporal Factor in Consciousness*, Harvard University Press, 2005.
- Riker, Pol [Ricoeur, Paul], *O tumačenju. Ogljed o Frojdu*, Službeni glasnik, Beograd 2010.
- Smiljanić, Damir, "Integrativna filozofija jezika", u: *Filozofska istraživanja* 136, Sv. 4, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014, str. 509–519.
- Smiljanić, Damir, "Philosophie als Therapeutik. Zur Deutung einer medizinischen Metapher", u: *Synthesis philosophica* 63, fasc. 1, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2017, str. 93–107.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus. Philosophische Untersuchungen*, Reclam-Verlag, Leipzig 1990.